

РЕЙКІН

Віталій Самсонович
Vitaliyreikin@gmail.com

УДК 330.101.54

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ECONOMY DESHADOWING IN UKRAINE

к.е.н., доцент, ЧНУ імені
Лесі Українки

У статті наведено концептуальні положення, принципи, вимоги та методологічні основи реалізації концепції детинізації національної економіки. Сформульовано домінуючу концептуальну ідею та перелік пріоритетних економіко-регулятивних заходів детинізації економіки України. Подано матрицю оцінки впливів взаємодії тіньової та офіційної економіки у кризовий період.

В статье приведены концептуальные положения, принципы, требования и методологические основы реализации концепции детенизации национальной экономики. Сформулирована доминирующая концептуальная идея и перечень приоритетных экономико-регулятивных мер детенизации экономики Украины. Предложена матрица оценки влияния взаимодействия теневой и официальной экономики в кризисный период.

The article presents conceptual principles, requirements and methodological bases for the concept implementation of the national economy deshadowing. A dominant conceptual idea and a list of priority economic and regulatory measures for the economy deshadowing in Ukraine are formulated. The matrix of estimation of influence of the shadow and official economy interaction during crisis period is presented.

Ключові слова: детинізація, національна економіка, концептуальні принципи, концептуальні положення

Ключевые слова: детенизация, национальная экономика, концептуальні принципи, концептуальні положення

Keywords: deshadowing, national economy, conceptual principles, conceptual foundations

ВСТУП

Значні обсяги та специфічна структура тіньової економіки України були з'ясовані автором в результаті попередньо проведених досліджень [6]. Відповідно, цей сегмент не слід сприймати лише як основу для розширення бази оподаткування та зростання бюджетних надходжень, оскільки тіньова економіка має власні конкурентні позиції та суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток країни. Тому детинізація національної економіки – один із важливих пріоритетів державної регуляторної політики України в економічній сфері [4]; одночасно Закон «Про основи національної безпеки України» [5] відносить тіньову економіку до суттєвих загроз національним інтересам та безпеці країни.

МЕТА РОБОТИ

Метою дослідження є формування ключових елементів системної концепції детинізації національної економіки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, предметом дослідження яких механізми детинізації національної економіки, ресурси Internet та офіційні статистичні дані.

При проведенні дослідження використано методи логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Під *детинізацією економіки* розуміється створення умов для реалізації механізму часткової візуалізації (формалізації) прихованих явищ та процесів шляхом застосування спеціальних методів, заходів та інструментів різнотипного походження.

Основна *концептуальна ідея* дослідження полягає в наступному методологічному підході: у кризовому періоді тіньова економіка розглядається як потенційний союзник офіційного сегменту, що має переважно позитивний системний вплив на соціально-економічний розвиток країни за умови оптимізації її обсягів та структури.

Формулювання концепції (як синоніму міні-теорії) розвивається та конкретизується сукупністю концептуальних положень, принципів, факторів впливу, характеристик, функцій, механізмів реалізації і т.д.

Концепція детинізації національної економіки базується на низці *ключових положень*:

1) Тіньова економіка – самостійний сегмент економічної системи, що не підлягає ліквідації. Це твердження обумовлене об'єктивним товарно-грошовим походженням тіньової економіки, суб'єктивним обмеженням раціоналізмом економічних агентів, перма-

нентною недосконалістю ринкової системи, а також фактом наявності тіншових відносин у будь-якій країні та стадії її розвитку.

Офіційна економіка не може повністю замінити тіншову компоненту, оскільки завжди наявні неформальні регулятори поведінки, приховані ієрархії та преференції, неофіційні правила, без яких реальна економіка не існує. Тому повну детінізацію всієї економічної системи слід визнати ідеалістичною ситуацією. Проте обсяги тіншової економіки можуть бути знижені за рахунок реалізації різнотипних заходів та застосування інструментарію візуалізації латентних операцій та відносин.

2) Стратегічна мета протидії тіншовій економіці – детінізація до оптимально-прийняттого неруйнівного рівня та її подальше стримування. Такий вибір базується на дослідженнях пошуку оптимуму Л. Філіпса та Г. Воті в межах загальної економічної теорії правопорушень Г. Беккера [10].

У міжнародній економічній практиці масштаби тіншової економіки у розмірі до 10% офіційного ВВП є звичним рівнем для розвинених країн, що не має суттєвого негативного впливу на структурні диспропорції та соціально-економічні процеси. Тому в якості критерію оптимізації для умов економіки України обрано подвійний мінімально-допустимий «природний рівень» обсягів тінзації (в інтервалі 10-20%) а також орієнтовне співвідношення питомих ваг двох базових складових: прихованої економіки – 80% та підпільної економіки – 20%. Вказані пропорції ґрунтуються на універсальності емпіричного «принципу Парето», згідно якого невелика частка причин, вкладених коштів або докладених зусиль, відповідає за значну вагу отриманих кінцевих результатів.

Зазначені кількісні та структурні параметри є цільовим орієнтиром, які фактично можливо досягнути, внаслідок реалізації концепції детінізації національної економіки.

3) У структурі тіншової економіки прихований («сірий») сектор є домінуючим та пріоритетним за

значенням. Це положення, яке вважаємо очевидним, ґрунтується на тому, що прихований сектор за своїми характеристиками наближений до офіційної економіки та не є її антиподом, на відміну від підпільної складової.

Переважає більшість міжнародних досліджень відомих вчених, які стосуються тіншової економіки, спрямовані, насамперед, на кримінальний сектор, хоча боротьба з економічною злочинністю суттєво залежить від політичної кон'юнктури і незначно впливає на реальні масштаби тінзації. На відміну від існуючих розробок, концепція детінізації економіки України повинна зосереджуватися саме на візуалізації (легалізації) прихованої компоненти з метою залучення її ресурсів на потреби економічного зростання. В основі цього положення – конструктивістський (ліберальний) підхід, в межах якого допускається інтеграція офіційної та прихованої економіки.

4) Тіншова економіка, взаємодіючи із офіційним сегментом, виступає переважно в ролі союзника у кризові періоди розвитку країни. Це положення, як наслідок попереднього, базується на стабілізаційно-компенсуючій та стимулюючій функціях прихованого сектора в кризових умовах.

Оскільки при вивченні складних інституціональних явищ однозначність недоречна, тому важливо зауважити, що у довгостроковій перспективі загальний вплив тінзації на офіційну економіку переважно негативний. У табл. 1 подана матриця оціночних впливів внаслідок взаємодії офіційної та тіншової економіки залежно від параметрів масштабу та структури.

5) Створення порівняно більш вигідних умов господарської діяльності в офіційному сегменті – превентивна умова локалізації тіншової економіки. Зазначене концептуальне положення базується на дослідженнях Е. де Сото [7; 8] та теорії правопорушень Г. Беккера [2], зокрема на дотриманні принципу «правопорушення не окупується», а також можливого впливу на показники «р» і «f».

Таблиця 1

Матриця оцінки впливів взаємодії тіншової та офіційної економіки у кризовий період

[сформовано автором]

Масштаб	Наближений до оптимального (10-20% ВВП офіц.)	Неоптимальний (> 20% ВВП офіц.)
Структура		
Домінування прихованого сектору	переважно позитивний	переважно негативний
Домінування підпільного сектору	негативний	негативний

До основних вимог, яким повинна відповідати концепція, відносимо:

- вимога повноти, суть якої в максимальному охопленні всіх явищ та процесів;

- вимога несуперечливості – полягає в тому, що всі ідеї, постулати, принципи, умови та інші елементи концепції не повинні логічно суперечити одне одному.

Обидві вимоги виконуються шляхом застосування системи класифікацій та типологізацій, що охоплюють найбільш суттєві аспекти тіншової економіки, елементи яких є взаємовиключними, а також формується за різними не співпадаючими ознаками.

Концепція детінізації економіки спирається на сукупність таких наукових принципів:

1) Принцип детермінізму – полягає у наявності взаємозв'язку між різнотипними явищами та процесами формальної економіки (причинами) та об'єктивно існуючими формами тінзації економіки (наслідками). У межах загальнонаукового принципу детермінізму виокремлюємо спеціальні методологічні принципи:

- обмеженої раціональності;
- опортунізму економічних агентів;
- мінімізації трансакційних витрат;
- інформаційної недосконалої.

2) Принцип симетрії – як логічне продовження принципу детермінізму, полягає у наявності бінарної опозиції, що поєднує причинно-наслідкові взаємозв'язки: офіційну та тіншову економіку.

3) Принцип верифікації – передбачає можливість перевірки гіпотез, ідей, постулатів, положень, висновків і т.д. Відповідно до цього принципу «всі твердження поділяються на аналітичні та синтетичні – тобто справедливі або внаслідок достовірності власних складових, або через підтвердження їх практичним досвідом» [3, с. 55].

Концепція детінізації загалом ґрунтується на позиціях методології позитивізму М. Фрідмена: в економічній науці емпіричній верифікації на предмет реалістичності повинні підлягати, насамперед, висновки, а не передумови формування теоретичної концепції [9]. Тобто економічні конструкції слід оцінювати за переконливістю висновків щодо явищ, які вони повинні пояснювати. При цьому пряма верифікація передумов (постулатів) теоретичної концепції є не обов'язковою, а її альтернатива зводиться до можливостей застосування у конкретній ситуації та переконливості роз'яснень. Одночасно, згідно із тезисом Дюгема-Куайна [3, с. 22; 3, с. 64], методологію фальсифікаціонізму у контексті тіньової економіки повністю реалізувати неможливо внаслідок:

а) множинності умов функціонування тіньової економіки;

б) латентності елементів та неоднорідності структури об'єкта дослідження;

в) реальні вихідні параметри можуть лише наближено відповідати концепції, що перевіряється.

Зазначений принцип загалом дотримується, оскільки вищенаведені концептуальні положення підтверджуються існуючим практичним досвідом функціонування тіньової економіки.

4) Принцип системності – передбачає дотримання послідовності та впорядкованості дослідження тіньової економіки як єдиного цілого, що взаємодіє із формальною системою і забезпечує взаємозв'язок всіх складових підсистем та елементів.

5) Принцип комплексності – полягає у повному та всебічному дослідженні тіньових явищ і процесів, що охоплює усі аспекти проблем, пов'язані із функціонуванням економічного механізму.

6) Принцип оптимальності – допускає наявність оптимального (ненульового) рівня та структури тіньової економіки, за яких мінімізуються негативні наслідки та активізується позитивний вплив процесів тінізації на офіційний сегмент економіки в кризових умовах розвитку.

7) Принцип варіативності (доповнюваності) – означає правомірність та можливість різних описових тлумачень одного й того ж об'єкта, в т.ч. теорій, що стосуються спільного предмета дослідження; тобто допускає множинність варіантів вирішення сучасних наукових проблем.

8) Принцип відповідності – дотримання цього принципу в контексті детінізації пов'язане із необхідністю трансформації чинного законодавства, що враховує існуючі економічні відносини, а не намаганнями привести реальність відповідно до недієвих формальних правил. На практиці це означає орієнтацію на узгодження інституціональних норм із стійкими господарськими реаліями, тобто приведення їх у статус закону.

9) Принцип наслідування – означає дотримання спадковості наукових досягнень із врахуванням світового та національного досвіду. В контексті реалізації концепції детінізації національної економіки зазначений принцип відповідає неінституціональній парадигмі, базується на пріоритетності наукових положень теорії економічних правопорушень, доповнюючих теорій трансакційних витрат та інформаційної економіки, а також принципу обмеженої раціональності.

Виділяємо таку послідовність етапів впровадження концепції детінізації:

1) локалізація сфер поширення тіньової економіки;

2) оптимізація обсягів та структури тіньової економіки України;

3) стримування масштабів тінізації національної економіки на прийнятному рівні.

Надмірні обсяги тіньової економіки обумовлені не стільки «провалами ринку», що більш характерно для розвинених країн [1, с. 86], скільки наслідками «провалів держави»; у цьому аспекті погоджуємося із позицією Е. де Сото [7; 8]. Тому провідна роль при реалізації концепції детінізації економіки належить державі як основному інституціональному суб'єкту.

Ключовими структурними підрозділами, які протидіють тінізації економічної діяльності в Україні є Державна служба фінансового моніторингу, Державна фіскальна служба, Національний банк України, Служба безпеки України, Антимонопольний комітет, Генеральна прокуратура України, НАБУ та НАЗК. Дублювання контрольних функцій силових структур частково вирішується їх реформуванням та створенням Служби фінансових розслідувань України із акцентом на превентивно-аналітичній діяльності. Наразі в Україні немає єдиного спеціалізованого органу, який би відповідав за вирішення проблеми тінізації економіки. Подібні структури із функціями аналізу, оцінки та контролю створені лише в окремих країнах (Австрії, Грузії та Італії). Тому вважаємо недоцільним додатково створювати в Україні єдину спеціалізовану мегаструктуру із відповідними повноваженнями. Головний орган, який безпосередньо повинен реалізовувати концепцію детінізації економіки – Міністерство фінансів разом із Міністерством економічного розвитку України.

Державний вплив на тіньову економіку необхідно здійснювати диференційовано. Прихована економіка («сірий» сектор) повинна піддаватися, в основному, непрямому впливу на мотиваційні очікування економічних агентів шляхом створення сприятливого ринкового середовища, а підпільний (кримінальний) сектор – переважно прямим регулятивно-адміністративним методам на основі законодавчого права (у формі указів, постанов, розпоряджень).

Механізм реалізації концепції детінізації загалом повинен ґрунтуватися на сукупності економіко-регуляторних та адміністративно-правових заходів, спрямованих на створення додаткових перешкод та порівняно неефективних умов тіньової господарської діяльності.

ВИСНОВКИ

Поліаспектність та суттєва поширеність проявів тінізації свідчать про нерезультативність симптоматичних репресивних методів протидії у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Застосування кримінального права є крайнім заходом державного примусу щодо боротьби із тіньовими явищами та процесами в економіці, що передбачає відмову від юридичного фетишизму. Основний акцент необхідно зробити на усуненні умов, що перешкоджають трансформації тіньової діяльності у формальну.

До пріоритетних економіко-регулятивних заходів детінізації економіки України відносимо такі: трансформацію трансфертного ціноутворення, аністію капіталів, реформування податкової системи, введення накопичувального рівня пенсійної системи.

Список використаних джерел

1. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. – 2001. – №2. – С. 73-107.
2. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г.С. Беккер; [пер. с англ., сост., науч. ред., Р.И. Капелюшников]. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
3. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют / М. Блауг; [пер. с англ. под ред. В.С. Автономова]. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. – 416 с.
4. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (№1160-IV від 11.09.2003) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №9. – С. 79.
5. Закон України «Про основи національної безпеки України» (№964-IV від 19.06.2003) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – С. 351.
6. Рейкін В.С. Оцінка рівня тінізації як індикатора макроекономічної безпеки України / В.С. Рейкін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2017. – Вип. 23. – Ч. 1. – С. 113-116.
7. Сото Э. де. Загадка капитала / Э. де Сото; [пер. с англ. Б. Пинскер]. – М.: «Олимп-Бизнес», 2004. – 272 с.
8. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото; [пер. с англ. Б. Пинскер]. – М.: Catallaxy, 1995. – 408 с.
9. Фридмен М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридмен // THESIS. – 1994. – Вып. 4. – С. 20-52.
10. Phillips L. The Economics of Crime Control / L. Phillips, H.Jr. Votey. – Beverly Hills etc., 1981. – P. 24-33.